

УДК 316.614

Чхеайло А.А.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ВИЖИВАННЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКА КАТЕГОРІЯ

У статті визначається статус поняття «виживання» як філософської категорії. З цією метою категорія «виживання» співвідноситься, з одного боку, з близькими за змістом категоріями - життя, виживаність, а, з іншого боку, з протилежними категоріями – смерть, загибель. Під «виживанням» розуміємо стратегію життя; динамічний принцип існування; комплекс дій, спрямований на збереження та перетворення життя. В роботі розглядаються два види виживання: біологічне та соціальне; пропонуються типи виживання як стратегії життя.

Ключові слова: виживання, філософська категорія, соціокультурний фактор, життя, смерть, динаміка виживання, стратегія життя.

В статье делается попытка дать определение понятию «выживание» как философской категории. С этой целью категория «выживание» соотносится, с одной стороны, с близкими по смыслу категориями - жизнь, выживаемость, а, с другой стороны, с противоположными категориями – смерть, гибель. Под «выживанием» понимаем стратегию жизни; динамический процесс существования; комплекс действий, направленный на сохранение и преобразование жизни. В работе рассматривается два вида выживания: биологическое и социальное; предлагаются типы выживания как стратегии жизни.

Ключевые слова: выживание, философская категория, социокультурный фактор, жизнь, смерть, динамика выживания, стратегия жизни.

In the article it is attempted to define the notion of "survival" as a philosophical category. To this end, the category of "survival" correlates with similar meaning categories like life, survival, opposite categories - death, death. Under the "survival" we have understood the strategy of life, the dynamic principle of the existence, a set of actions aimed at the preservation and conversion of life. In the paper two types of survival have been considered: biological and social; the types of survival as a strategy of life are offered.

Key words: survival, philosophical category, sociocultural factor, life, death, dynamics of survival, strategy of life.

Проблеми сучасної соціально-філософської думки різноманітні. Проте, існує галузь соціальних досліджень, яка носить імперативний, доленосний характер для всього людства. Це – стратегія виживання людства у сучасному глобалізованому світі, яка здатна забезпечити новий, сталий і безпечний тип цивілізаційного розвитку.

Велику роль у пошуку шляхів виживання відіграє соціальна філософія як теорія та методологія дослідження суспільства. Вона сприяє формуванню нових сенсожиттєвих орієнтирів людства, подоланню конфронтаційності та екофобності сучасного буття. Сучасна соціально-філософська думка розвиває необхідний теоретико-методологічний і понятійний інструментарій, що обґрунтовує необхідність відмови від кількісного мислення та технологічного авантюризму, від думки про людину як про «царя природи», сприяє формуванню нової соціальності, якісно нової культури, духовності, без якої неможливо будувати нову цивілізацію.

Метою статті є з'ясування категоріального статусу поняття «виживання» та визначення його місця у соціально-філософській теорії.

Ступінь розробки.

Проблема виживання людства актуалізована низкою ідей та гіпотез, розроблених у рамках філософії, соціології, культурології. У соціально-філософських дослідженнях, які так чи інакше торкаються проблеми виживання, найбільше гостро постає питання про пошук сценаріїв виживання (А. Печчеї, Д. Медоуз, А.Д. Урсул, А.П. Назаретян, А.П. Федотов, Н.Н. Мойсеїв та інші), обґрунтовується гіпотеза про провідну роль соціокультурного фактора в забезпеченні виживання людства (Н.В. Костюніна). До вирішення проблем безпеки розвитку та виживання долучилися дослідники процесів глобалізації, а саме Г.С. Хозін, О.Г. Білорус, В.Г. Воронкова, А.В. Толстоухов, К.І. Карпенко, М.М. Кисельов, М.І. Хилько, Л.І. Юрченко та інші.

У згаданих та інших дослідженнях, присвячених питанням буття людства, його долі та майбутнього, все частіше вживається поняття «виживання» як ключове. Воно набуває характер багатозначної філософської категорії та принципу розуміння сутності світу, а також діяльності в ньому людини. Поняття «виживання» виконує функцію інтегративної підстави у вивченні різних форм людської та природної активності, трактованих як форми життя. Однак вживається авторами-дослідниками без додаткових визначень та тлумачень.

З огляду на це, є *актуальним* визначити місце та значення поняття «виживання» в системі категорій філософії та способи його функціонування у філософському світогляді.

Насамперед поняття «виживання» розглядається як порятунок і забезпечення прийняттого рівня життя на певний строк людині або групі осіб, тобто «вижити» означає зберегти своє біологічне існування на мінімально припустимому рівні.

У біологічній і екологічній науці найбільш уживаним є поняття «виживаність» (рос. «виживаемость»). Під «виживаністю» розуміють здатність організмів зберігатися в умовах несприятливих факторів. У психологічній науці під «виживаністю» розуміють ступінь, у якій певна біологічна структура або модель поведінки сприяє ймовірності виживання.

Сучасне «виживати» набуває сьогодні й інших значень: від «зберегти все нажите непосильною працею» до «принципу існування людини в процесі свого життя». У останньому розумінні поняття «виживати» нерозривно пов'язане з більш ширшим поняттям «жити», яке не обмежується лише вузько біологічним визначенням.

Проблема життя в філософії довгий час не була центральною. Мова йде про постановку проблеми як такої і філософське осмислення саме поняття життя і всього, що прямо пов'язане з життям, живим. Можна сказати, що філософія рідко ставила питання: «що є життя?». Частіше філософи надавали перевагу роздумам на тему життя: сенс життя, походження життя, життя і смерть, життя і безсмертя тощо. Для більшості філософів минулого така постановка питання здавалась природною. Той чи інший мислитель задумувався про проблему життя і відразу переходив до розгляду проблем смерті або безсмертя (Лукрецій Кар, Цицерон, М. Монтень, Л. Фейєрбах, А. Шопенгауер, З. Фрейд), сенсу життя (В.С. Соловйов, Н.А. Бердяєв, С.Л. Франк). Безперечно, цьому є пояснення. До XIX – XX століття на перший план висувалися морально-етичні філософські категорії іншого порядку, які відповідали духовним потребам тогочасного суспільства. Видатний спеціаліст в галузі молекулярної біології М. Франк-Каменецький писав: «Із всього, що нас оточує, таким, що не підлягає поясненню здається життя. Ми звикли, що воно завжди навколо нас і в нас самих і втратили здатність дивуватися...» [7, с.3].

Цікавими здаються дві точки зору в питанні розрізнення категорій «жити» і «виживати». Можливо навіть говорити про розрізнення двох світоглядних позицій: ми живемо або ми виживаємо? Відповідно до першої позиції, яка належить О.Я. Бондаренко [1], поняття «жити» статичне, і стосовно нього не можна говорити, що воно «активне» або «пасивне», «утворююче» або «руйнуюче», «виробляюче корисну роботу» або «здійснююче непродуктивну діяльність». Протилежне значення має поняття «виживати». Виживати – означає робити деякі дії або комплекс дій, тобто проявляти активність, щоб рух став реально можливим і неминучим. Таким чином, життя – це щось статичне, незмінне, абсолютне, даність безвідносно часу й простору. Виживання ж, у свою чергу, динамічне, воно завжди відносне та припускає постійний розвиток. А тому на майже риторичне питання Т. Еліота: «Де життя, яке ми втрачаємо у виживанні?», можна відповісти: виживання – це форма втілення життя.

Автор другої позиції, письменник М. Лекс [4], пропонує розділити весь процес існування людини на дві складові: виживання та життя. Під виживанням він розуміє принцип існування людини з моменту його народження до початку життя. Це, по суті, існування для інших і в незначній мірі для себе, це втілення чужих ідей і побажань. Під життям він розуміє принцип існування людини з моменту припинення виживання. Жити – це значить втілювати свої ідеї. Якщо людина навчилася виживати, то їй не треба вчитися жити, вона вже це вміє.

Таким чином, перша позиція розглядає виживання як прояв активності, як векторний рух від однієї точки (відсутності життя) у напрямку до іншої (життя), як процес що творить. Виживання й життя, відповідно до цієї точки зору, два взаємодоповнюючих і нерозривних процеси. Категорія «жити» тут є більш широким поняттям щодо категорії «виживати». Друга ж позиція стверджує виживання як умову для того щоб почати жити, як підготовчий процес до життя, як окремий етап у процесі існування людини. Спочатку людина вчиться виживати, а потім живе. Не можна жити й виживати одночасно.

Для визначення категоріального статусу поняття «виживання» необхідно співвіднести його з поняттями «смерть» та «загибель».

На нашу думку, необхідно розрізнити поняття «загибель» і «смерть». Смерть – це припинення життєдіяльності організму в результаті спільної дії внутрішніх та зовнішніх факторів життя. Загибель – це припинення існування будь чого живого, внаслідок зовнішнього несприятливого впливу. Гинуть не тільки окремі живі організми, але і їх спільноти – популяції, цивілізації, народи, держави.

Співвідношення понять «смерть» і «виживання» знаходимо у роздумах французького філософа Ж. Дерріди. Він писав, що «тема виживання завжди мене цікавила. Значення цього слова не зводиться до життя і смерті. Тема ця первинна. Виживання в буденному значенні означає життя, але також це означає життя після смерті» [3, с. 134].

Філософ зауважує, що виживання знаходиться скоріше на стороні життя ніж на стороні смерті. Виживання – це ускладнена опозиція «життя-смерть», де безумовно стверджується життя, «... це життя по ту сторону життя...», життя більше ніж життя і мій дискурс не смертоносний, напроти це твердження того, хто живе і воліє жити і, як наслідок пережити смерть, оскільки виживання це не просто те, що залишається, це життя з найбільшою інтенсивністю [3, с. 138].

Ж. Дерріда вказує, що смисл виживання не зводиться і не виводиться з життя або смерті. Воно, виживання, є вихідним, структурним. Життя – це виживання. Він згадує, що В. Бенямін розрізняє два смисли в слові виживання, з одного боку, вижити як пережити, як книга переживає свого автора, або як дитина переживає своїх батьків, а з іншого боку, виживання як продовження життя. Як варіант виживання для автора Ж. Дерріда винаходить форму «лист виживання», за допомогою якої автор, публікуючи свій текст, одночасно вмирає та, завдяки читачам, продовжує своє життя, тобто, на думку філософа, виживає [3].

Людина, у своєму прагненні вижити, відштовхується від точки, у якій виживання неможливо, до точки, у якій виживання здійснюється повною мірою. На різних етапах свого виживання вона під «виживанням» розуміє різні речі: або просте прагнення уникнути смерті, або усвідомлення необхідності активних дій, або перші впевнені кроки в цьому напрямку, або задоволення від думки, що ціль незабаром буде досягнута, або пряма реалізація свого задуму. У кожному з перерахованих випадків людина буде сприймати свої дії як виживання, але в кожному випадку виживання буде якісно різним.

Доцільним для нашого дослідження є також розрізнення «виживання» біологічного або фізіологічного та соціального. На відносно низьких рівнях розвитку та діяльності - виживання біологічне, суто фізіологічний процес, на більше високих - процес творчий, складний, багатоплановий.

На фізіологічному рівні виживання, де під виживанням мається на увазі простий набір дій окремої особи, ми виділяємо три складові частини, а саме структуру дії «виживай».

1) установка на поповнення енергії - наповнення, споживання енергії ззовні для того, щоб підтримувати та реалізовувати свою власну енергію, поглинання в себе всього, що дає світ, з метою постійного зростання та ствердження себе в цьому світі;

2) установка на безпеку - збереження своєї активності, діяльності, динаміки, не зниження темпів власного розвитку;

3) установка на відтворення - необхідність не просто зберігати свою активність, але й регулярно відтворювати її, робити додаткові дії, щоб динаміка завжди була спрямована вгору [1].

На соціальному рівні виживання ми маємо структурно той же набір команд у структурі «виживай», але якісно інший, більше глобальний: діяльність (активність), збереження діяльності (активність) і відтворення діяльності (активність).

Виживання соціальне – це динаміка виживання, рух націлений, насамперед, на ствердження себе самого (особисте виживання, ствердження свого ego), своєї групи (етнічної, корпоративної тощо) і людства в цілому (відчуття, що ти є насамперед Людина та у цій якості зобов'язана затвердити своє становище у Всесвіті).

Під «динамікою виживання» мається на увазі основна команда «виживай», що є головною для всякої діяльності. З динаміки виживання можна вивести чотири динаміки. Вони є основною силою, цільовими підрозділами всього динамічного принципу виживання.

Перша динаміка – це прагнення до максимального виживання людини заради себе самого. Така ціль поєднує людину, культуру, у розвитку якої він бере участь.

Друга динаміка – це прагнення людини до максимального виживання за допомогою статевої діяльності, народження та виховання дітей. Ця динаміка містить у собі самих дітей, продовження культури для дітей і їхнього майбутнього благополуччя.

Третя динаміка – це прагнення людини до максимального виживання групи.

Четверта динаміка – це прагнення людини до виживання всього людства [1].

Жодна з динамік не сильніша за інші. Всі цілі людини перебувають усередині цього спектра й це пояснює її поведінку. Трапляється, що чотири динаміки змагаються між собою у впливі на людину або суспільство. Але оптимальним рішенням будь-якої проблеми є те, що приносить максимальну користь найбільшому числу динамік.

Повноцінна особистість збалансована не тільки за чотирма динаміками, але й сприймає як ціле діяльність, збереження діяльності та відтворення діяльності. Абсолютно все живе, будь-яка жива система піклується про реалізацію своєї, властивої та зрозумілої їй діяльності, її збереження й відтворення. Отже, «виживання» – комплекс дій, спрямованих на збереження та перетворення життя.

Кожен індивід ставить за мету розвиватися, проявляти активність, творити, реалізувати себе там, де він себе знайде, а значить виживати. При відмові від досягнення цієї мети людина сходить із дистанції, тобто в остаточному підсумку програє, не виживає. У такий спосіб реалізується почуття власної значимості, причетності, що дає можливість виживати. Отже, «виживання» – це місія і ціль кожного самостійного незалежного представника людства.

Якщо ж ми говоримо не про окрему людину, а про рід, то й тут ціль роду буде аналогічною: вижити (у соціальному розумінні) у цьому світі, причому, чоловік буде більшою мірою виконувати функції збереження, захисту та безпеки, а жінка – функції відтворення. Але ціль одна, щоб система в цілому могла функціонувати як організм.

Людина, живучи в суспільстві, постійно стикається з безліччю вимог, які пропонуються їй ззовні. Сучасна модель життя побудована не на ідеї збільшення духовного, емоційного, естетичного багатства, ідеї «якості життя», а на ідеї збільшення кількості речей, машин, будинків, на ідеї росту економіки, для якої «мистецтво жити» є віддалена ідея. Існуюча ситуація прищеплює інше мистецтво – «мистецтво виживати», виживання як життєву стратегію людства.

Кожна особистість, у свою чергу, має власні потреби, бажання, інтереси, які прагне реалізувати. У реальних життєвих обставинах часто відбувається зіткнення об'єктивних вимог дійсності й потреб особистості, що народжує різного роду життєві протиріччя. Ступінь інтеграції життєвих вимог з потребами, інтересами, цінностями особистості приводить до формування різних життєвих стратегій.

Поняття стратегії поєднує в собі не тільки спрямованість на досягнення бажаного соціально-економічного статусу, але й прагнення до суспільних і культурних ідеалів, що є, таким чином, комплексною характеристикою, яка відображає різні сторони людського життя. Наприклад, Т. Е. Резник і Ю. М. Резник визначають стратегії як «символічно опосередковані й вихідні по своєму впливу за межі свідомості ідеальні утворення, що реалізуються в поведінці людини, його орієнтирах та пріоритетах. Таким чином, стратегія життя є динамічна, саморегулююча система соціокультурних уявлень особистості про власне життя, що орієнтує й направляє її поведінку протягом тривалого часу. Вона передбачає визначення або прийняття найбільш значимих орієнтирів і пріоритетів на довгострокову перспективу» [6, с. 102]. Отже, «виживання» – це життєва стратегія, що визначає життя людини, роду, соціальної групи та людства в цілому.

Спираючись на дослідження Н.Ф. Наумової [5], на основі розрізнення особистісної та соціальної функцій стратегій, виділимо наступні типи виживання як стратегії життя:

- стратегія «терплячого» виживання. Кризовий період *пере-живається* людьми як стихійне лихо, тому вони залучають випробуваний життєвий ресурс – терпіння. Розповсюджуються соціальні форми втечі від дійсності: люди тягнуться до надчуттєвого, поринають у світ масової культури.

- стратегія «агресивного» виживання базується на оцінці сучасної ситуації як кризової, яка випробовує людину на міцність. Ця стратегія ґрунтується на спрощених, негнучких ціннісних диспозиціях; світ людини зводиться до безпосередніх взаємодій. Нетерпіння є основним життєвим ресурсом.

- стратегій «досягнутого» виживання. Перехідний період постає як час ризику, удач і програшів. Для цієї стратегії характерні гнучкість, зміна людиною форм і методів діяльності,

розширення кола соціальних зв'язків. Спостерігаються поширення цінностей протестантизму, споживання, прагнення до знаходження нової соціальної ідентичності, свого соціального образу.

Рух до постмодерністського суспільства припускає зміну життєвих стратегій. Відповіддю людини на невизначеність сучасної ситуації слугує прагнення до виживання як основної стратегії життя. В одному випадку це прагнення є ефективним і сприяє успішній адаптації, в іншому – приводить до стану розгубленості та фрустрації.

Висновки.

Таким чином, поняття «виживання» є категорією соціальної філософії, статус якої знаходиться в становленні. Робочою гіпотезою нашого дослідження є припущення про те, що *виживання – це стратегія життя; динамічний принцип існування; комплекс дій, спрямований на збереження та перетворення життя.*

Отже, виживання – свідомий і творчий процес вибудовування людиною свого майбутнього, заснованого на особистому досвіді, культурних традиціях і соціальних цінностях. Виживаючи, індивід визначає своє місце в житті і способи реалізації наміченого трьома шляхами:

перший – «*виживання як стратегія відмови*» проявляється в тому випадку, коли життєві труднощі сприймаються особистістю в якості нерозв'язних, що приводить до припинення боротьби з ними. На суб'єктивному рівні дана стратегія проявляється в наявності почуття безпорадності, що відображається на картині життєвого шляху в цілому у вигляді звуження соціальних контактів людини та сфер діяльності. Для особистості, що проявляє життєву стратегію відмови, характерне сприйняття життя у вигляді численних життєвих невдач, негативне сприйняття майбутнього, що приводить до відсутності його планування. У життєвій перспективі спостерігаються перевага сьогодення, егоцентричний характер життєвих цілей, що обмежуються необхідністю виживання;

другий – *виживання як «стратегія пристосування»*: особистість приймає життєві ситуації, які змінилися, внаслідок чого прагне змінити свій спосіб життя та саму себе;

третій – *виживання як «стратегія розвитку»* являє собою подолання життєвого конфлікту, що проявляється у пошуку та оволодінні новими життєвими сферами діяльності.

Виживання – це динамічний процес, що відбувається протягом всього життя людини, яка знаходиться під впливом соціальних факторів і особистісних особливостей людини. Виживання передбачає комплекс дій спрямованих на вирішення життєвих труднощів, визначення сенсожиттєвих цілей людини та задає прийнятні способи поведінки, як у повсякденному житті, так і в кризових ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко О.Я. О философских категориях «жить» и «выживать» [Электронный ресурс]/ О.Я. Бондаренко. – Режим доступа к статье: http://zhurnal.lib.ru/b//bondarenko_o_j/zhit.shtml.
2. Бондаренко О.Я., Самсонова Е.И. Проблема жизни в философии [Электронный ресурс]/ О.Я. Бондаренко, Е.И. Самсонова. – Режим доступа к статье: <http://www.sciteclibrary.ru/rus/catalog/pages/4195.html>.
3. Деррида Ж. Наконец-то научиться жить (последнее интервью) / Ж. Деррида // Вопросы философии. – 2005. – № 4. – С. 133-144.
4. Лекса М. Что значит жить и выживать? [Электронный ресурс] / М. Лекса. – Режим доступа к статье: <http://mleks.ru/article/5.html>.
5. Наумова Н.Ф. Жизненная стратегия человека в переходном обществе / Н.Ф. Наумова // Социолог. – 1995. – №2. – С. 5 - 22.
6. Резник Т. Е. Жизненные стратегии личности / Т.Е. Резник, Ю.М. Резник // Социологические исследования. – 1995. – № 2. – С. 100-105.
7. Франк-Каменецкий М.Д. Самая главная молекула / М. Д. Франк-Каменецкий. – М.: Наука, 1988. – 173 с.